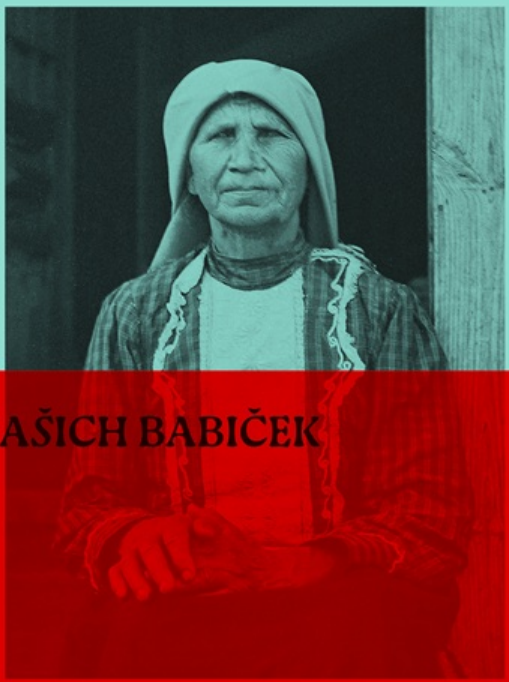
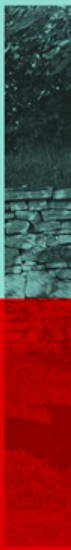
Vesničanky

PŘÍBĚH NAŠICH BABIČEK

JOANNA
KUCIEL-FRYDRYSZAK

PŘELOŽIL MICHAEL ALEXA

absynt

absynt

Joanna Kuciel-Frydryszak
Vesničanky
Příběh našich babiček

Absynt 2026

JOANNA
KUCIEL-FRYDRYSZAK

Vesničanky

PŘÍBĚH NAŠICH BABIČEK

PŘELOŽIL
MICHAEL ALEXA

Kniha byla vydána s podporou polského Knižního institutu (Instytut Książki) v rámci Překladatelského programu ©Poland.

Copyright © Joanna Kuciel-Frydryszak
Design & Layout © Pavlína S. Morháčová
Translation © Michael Alexa
ISBN 978-80-8203-727-5

Nosí na zádech
dům, zahradu, pole,
krávy, prasata, telata, děti.

Její záda se diví,
že se nezlomí.
Její ruce se diví,
že neupadnou.
Ona se nediví.

Podpírá ji jako krvavá hůl
zemřelá dřina
její zemřelé matky.
Prababu
bili bičem.

Ten bič
se nad ní třpytí v mracích
místo slunce.

Anna Świrszczyńska, Vesničanka

*Já Antonina Jasczaková píšu pár slov Milostivej paní. Poníženě se Milostivej paní omlouvám chtěla bysem se zeptat a poradit s Milostivou Paní. Mám v Polsku muže a jedno dítě, kluk má 8 roků a chtěla bysem je pozvat ksobě protože v Polsku muž nemá práci, je tam bída, má podnájem, tak moc prosim srdečně Milostivou paní žeby Milostivá paní byla tak laskavá mi nějak poradit a pomoct, kdyby nešlo dítě pozvat ksobě tak aspoň muže, a kdyby to šlo tak i dítě, moc ráda bych chtěla, já bych totiš chtěla poslat žádanku, ale já nevim jak se řekne žádanku francousky, tak to nemůžu napsat. (…) Já už Milostive paní všecko zaplatim co bude žádat, aby se Milostivá paní mohla postarat o místo mého muže a kluka, a jestli s dítětem by to nešlo tak muže a prosim aby mi Milostivá paní napsala jak se řekne žádanka a srdečně prosim odpověť a hluboce se klanim Milostivej paní.**

Antonina Jasczaková

* Dopis Antoniny Jasczakové společenské ochránkyni Julii Duvalové napsaný při práci ve francouzském departmentu Indre-et-Loire; více v kapitole *To tady vůbec nemaj polský lidi?*

Obsah

1. Postradatelné 13
2. Pastva 21
3. Dámou stejně nebudeš 43
4. Kdo se míchá mezi plevy, toho svině sežerou 79
5. V noci je tam líp než tady ve dne 99
6. Ženské ctnosti 109
7. Koho pánbůh stvoří, toho neumoří 137
8. Až se kůže sedře 159
9. Fusier, paciórka, przecieraki 197
10. „Na panském“: nádenice a bandosky 217
11. Uprchlice 245
12. Ne já lékař – pánbůh lékař 273
13. Rádio a jiné čertoviny 301
14. To tady vůbec nemaj polský lidi? 325
15. Satan na Gacké Górce 345
16. Břicho a další dědictví 365

Poděkování 397
Poznámka překladatele 399
Základní bibliografie 401
Zdroje ilustrací 415

1

POSTRADATELNÉ

Když se venkovská dívka představuje, uvádí jméno, příjmení, vesnici, ze které pochází, a říká, jak velká je její rodina a otcovo hospodářství. Tyto dvě poslední informace nám o její situaci poví nejvíc. Když se seznamujeme s dcerou hospodáře s šesti dětmi a třemi jitry,* je nám jasné, že trpí hladem. Hospodářství její rodiny je trpasličí, jak tomu říkají odborníci na ekonomii, tedy: nevýdělečné, nedostatečné pro uživení rodiny.

Jak by se uplatnila dospívající dívka? Jako malá pase husy či krávu. Jakmile dospěje, není k ničemu. Ba naopak: zatěžuje hospodářství, neboť je potřeba ji něčím nakrmit – a není čím.

Vzniklo tak slovo „darmožrout"? Ne. Pro takové, jako je ona, vyhradili ekonomové elegantnější, avšak zároveň brutálnější termín: postradatelná. Není pro ni práce, a tak pro ni není jídlo. Je postradatelná. Musí ji co nejrychleji provdat. Leda by utekla do města, nejčastěji jako služka. Nebo pracovně do Francie, Belgie nebo do Německa.

* Jedno jitro je 5 755 čtverečních metrů, tedy 0,57 hektaru. Fotbalové hřiště má rozlohu dvou třetin hektaru.

V meziválečném Polsku bylo 64 procent hospodářství považováno za nedostatečná* a 40 procent vesnických žen za postradatelné.

V roce 1936 přichází do Dzikowce výzkumník. Zajímá se o malá hospodářství, právě ta, kterým se říká trpasličí. Hospodářům, kteří jej přijímají pod střechu, pokládá tytéž podrobné otázky: Co jedí? Co zasévají? Jak se jim žije? Jaká zvířata chovají? Jak se oblékají?

Jinými slovy: jak se jim v životě daří.

Díky tomu vidíme, jak to téměř před sto lety vypadalo ve venkovských chalupách na jihu Polska. Nebude to pěkný pohled.

Dzikowiec je velká vesnice v Podkarpatsku: asi dvě stě venkovských hospodářství, z nichž víc než polovina má malou a velmi malou výměru. Nejbližší město – Kolbuszowa – je vzdáleno šest kilometrů, v okolí nejsou žádné továrny, tudíž chybí možnost výdělku – leda muži „na panském“ u nedalekého dvora nebo formančením, ženy pak pletou košíky.

Výzkumníka přijímá rodina hospodáře T. W. Jemu je třicet čtyři, jí třicet jedna. Oba vychodili čtyři třídy obecné školy, vychovávají dvě děti: sedmileté a pětileté. Na svých třech jitrech pěstují žito a brambory, chovají krávu, tele a šest slepic. Bydlí v dřevěném domě krytém slámou, což je vlastně jedna pětadvacetimetrová místnost. Druhou místností je chlév.

Na jednu osobu, zapisuje si výzkumník, připadá 5,1 čtverečního metru, pokoj nemá podlahu (hlína), dvě okna o rozměrech 102 na 80 centimetrů se nikdy neotevírají.

Vsedě na jedné ze dvou židlí, které rodina vlastní, výzkumník zapisuje zbývající vybavení domácnosti:

* Za nesoběstačná, tedy nedostatečná hospodářství, se považovala nejen trpasličí hospodářství, tedy do 2 hektarů, ale i větší, malorolnická, do 5 hektarů.

dvě postele
jeden stůl
čtyři lavice
police
hodinky
osm svatých obrázků ve velmi špatném stavu

Nic dalšího.
Poté se rodiny ptá na hygienu:

– Nachází se v domě paraziti (štěnice, švábi atd.)?
– Spí se pohromadě, např. děti?
– Kolik osob spí pohromadě?
– Spí se na zemi atd.?
– Spí se v létě v hospodářských budovách? A v zimě?
– Kolikrát se každý člen domácnosti v létě koupe? A v zimě?

U W. nikdo na zemi nespí. Zato na peci spí podruhyně. Tak se říkalo těm, co nemají vlastní dům. Devadesátiletá žena jako postradatelná střídá cizí domy. Pomáhá s dětmi výměnou za přístřeší. V Dzikowci ho skutečně získala, na peci.

Ale v domě u W. není jen ložnice a kuchyně, ale také ševcovská dílna, neboť muž si přivydělává výrobou bot. Rovněž zde chovají slepice. Neměli by si ovšem zoufat: dvě postele pro čtyřčlennou rodinu jsou výhra.

Dcera vdovce od Krakova, narozená v roce 1917, jako dospívající spí se dvěma bratry v jedné posteli. „Já v čelní pelesti, oni v nohách," vzpomíná. „Ale jak poznali, kde je čelo a kde jsou nohy, to nevím, protože na žádném konci nebyly polštáře, jen staré hadry." Další její bratr spí v posteli s otcem a zbývající dva na pryčnách ve stáji.

Jadwiga Szkrabová, narozená v kolibě v beskydském Oderném, utíkala ještě v roce 1923 jako dítě před štiplavým

dýmem. „Neměli jsme komín, jen ohniště z plochých kamenů. Bylo to tak protivné, že jsem chodila spát se sestrou do stájí, kde byly pod dřevěným stropem prkenné pryčny, a máma říkala, že je tam tepleji než ve světnici, protože se tam vozil hnůj od naší jediné krávy."

Veřejní činitelé kroutí hlavou.

„Venkovská rodina žije převážně v jedné světnici, ve které přebývá 6 až 12 osob – včetně nemocných a prarodičů, kteří vykonávají potřebu do vědérka nebo do slamníku. Dvě až tři postele. Ke spaní ale slouží také kolébka, lavice kolem pece, truhly. Na jedné z postelí spí prarodiče, u nohou mají napříč některé z vnoučat, tedy tři osoby v jedné posteli, dítě má navíc celou noc přímo u obličeje nohy starců, často ne zrovna čisté! Ve druhé posteli jsou rodiče; většinou rovněž s jedním dítětem. Pohodlí? Když na to upozorním, slýchám vždy tutéž odpověď: ‚Jsme na to zvyklí.' Třetí postel je obsazená dětmi různého věku a často různého pohlaví. Sestry nocují s bratry různého věku – tady už nejde o pohodlí, ale o něco mnohem důležitějšího!" píše v roce 1929 Zofia Kaczyńska v časopise *Przodownica* (Předačka).

A doktor Władysław Chodecki doporučuje: „Venkované by neměli spát po několika v jedné posteli, nocovat v oblečení, měli by si dostatečně často měnit vlastní prádlo i povlečení a při mytí by neměli pouštět vodu z rukou na ústa."

Výzkumník v Dzikowci zatím zkoumá šatník rodiny. Žena vyjmenovává všechny svoje věci.

tři košile
jedny kalhotky
jeden pár punčoch
dvě halenky (na svátek)
jednu sukni (na svátek i všední den)
jeden kabát (na svátek)
jedny boty

obnošený halící šátek
tři šátky na hlavu

Ženský oděv má hodnotu 21,30 zlotých.

Průměrný měsíční výdělek v Polsku v roce 1936 je 250 zlotých. Nádenice v hospodářství pracuje za necelý zlotý denně.

Pokud jde o muže, výzkumník zjišťuje, že vlastní:

košili a podvlékačky vlastní výroby
jeden všední „oblek" vlastní výroby a jeden sváteční
(výzkumník neprozrazuje, co znamenají uvozovky, ale
lze předpokládat, že byl ušit podle panského vzoru, ale
stále šlo o oblek venkovský)
obnošený kožich
dvoje boty (na svátek i všední den)
obyčejnou čepici
sváteční klobouk

Oděv muže má hodnotu 25,50 zlotých, a je tedy o více než 4 zloté dražší než oblečení jeho ženy. Muž má dvoje boty. Protože vyřizuje všechny věci, reprezentuje, politikaří, jeho pochůzky jsou významnější. Ženě stačí jeden pár. Boty potřebuje zejména kvůli tomu, aby mohla jít do kostela a na trh.

Bylo by dobré vědět, jak se dnes, po více než osmdesáti letech, žije potomkům W. Je velmi pravděpodobné, že v Dzikowci nadále žijí jejich vnoučata, a dost možná i děti. Co jsou zač? Co dělají? Otiskla se nějak chudoba jejich prarodičů do dalších osudů rodiny? T. W. byl ševcem, pokusím se je podle této indicie najít. Třeba si je někdo vybaví, v podkarpatských vsích je velká generační kontinuita. Marian Piórek, historik a bývalý ředitel tamější školy, pro mě prohledává křestní a svatební matriky, T. W. ovšem nenachází. Nedá se alespoň zjistit, kdo byl v Dzikowci ševcem? „V Dzikowci před první

Mnoho venkovských rodin si nemohlo dovolit boty pro děti, a když přijde podzim, nedá se chodit bosky. Policie ve Stanislavově (dnes Ivano-Frankivsk) rozdává boty chudým dětem (1937).

světovou válkou, tedy před r. 1939, děti chodily po většinu roku bosé, ačkoli tu bylo asi 20 rolníků, kteří si přivydělávali ševcovinou," odepisuje Marian Piórek.

Dvacet? Tři páry bot v rodině, a v jedné vesnici je dvacet ševců? Kvůli čemu?

Kustodka Agnieszka Grabowska otevírá v rozlehlých, dusných skladech varšavského Etnografického muzea obrovskou zásuvku. Stojíme na žebříčcích, neboť zásuvka s nápisem Boty se nachází vysoko, a hledáme.

Nazdařbůh jedny boty vyndávám, počítám, že budou dámské, a skutečně: střevíce, lodičky, skoro všechny černé.

Nikdy jsem neviděla tolikrát spravované boty, nečekala jsem, že je vůbec možný tak zarputilý boj o prodloužení jejich životnosti. Avšak starých, zničených bot bylo tolik, že měly dokonce svůj název: charboly. Pravděpodobně všichni ševci v Dzikowci opravovali alespoň jednou stejnou botu. Ve vzpomínkách Grzegorze Zelka nicméně najdeme tuto informaci: „Dědeček vzpomínal, že s bratry měli dohromady pouze jeden komplet hezkých šatů a jeden pár bot, o které se museli dělit. Kněz Władysław Piątek na základě farních knih uvádí, že jeden pár bot sloužil obyvatelům jedné domácnosti průměrně deset let.“ Pro vesničany jsou boty symbolem důstojnosti. Ale pro mnoho našich hrdinek jsou ještě něčím jiným. Pro ně boty znamenají svobodu.

2

PASTVA

Vesnické dítě je darmožroutem jen krátce. Dětskou prací je všude pasení dobytka. Děti ostatně pasou všechno, co se dá: koně, krávy, kozy, prasata, husy, hlídají u vody kachny a večer je z vody ženou domů. Tak či onak se dítě od šesti let plnohodnotně podílí na potřebné práci.

Maria Librachová, *Dziecko wsi polskiej*
(Dítě polského venkova), 1934

V roce 1929 časopis *Głos do Kobiet Wiejskich* (Hlas venkovským ženám) na první straně publikuje článek instruktorky kurzu domácího hospodaření na venkově: „Jednoho podzimního dne sedmiletá dcerka hospodyně, u níž jsem bydlela, přišla z pastvy v slzách, vylekaná, churavá. Při svlékání před spaním se matka podívala, a košile dítěte byla dole celá zkrvavená a také podbřišek byl zbrocený sraženou krví, po další prohlídce se ukázalo, že děvčátko bylo znásilněno. Dítě dlouho chodilo malátně, jakoby omámeně, ale třetí den, přes holčiččin vzlykot, ji matka znovu vyhnala s kravami na úhor."

Pastva je běžný osud venkovského dítěte. Vstává za svítání, vyžene zvířata, obvykle krávy, na pastvinu, někdy

i přes celou vesnici. Tam dohlíží, aby zvířata nechodila na sousední mez a neutekla, a pozdě večer je žene zpět do hospodářství. „Jsou vesnice, kde jsou všechny děti otroky krav, telat, ovcí, koní, vepřů," píše v roce 1928 do časopisu *Głos do Kobiet Wiejskich* Pelagia Restorffová, aktivistka, která tvrdě bojovala proti dětské pastvě.

Všeobecně se ví, že část dětí chodí na pastvu místo školy. Několikaleté dívenky většinou začínají pást drobná zvířata, husy, kachny, aby s věkem nahradily starší sourozence při pasení krav. Kazimiera Długolęcka, která si svoji rodinu pamatuje jako velmi bohatou („měli jsme podlahy a dvojitá okna"), pásla husy od svých pěti let: „Páslo se na společné pastvině asi půldruhého kilometru od domu. Ukrojili skývu chleba, máma do ní vydlabala důlek, vložila do něj máslo, přikryla ho dalším vydlabaným kouskem, zabalila do čistého lněného ubrousku, a to byla strava na celý den."

Pelagia Restorffová hartusí: „Co tam ty houfy dětí dělají, když se toulají po lesích? Co je to za školu zkažeností, lotrovin, jaké to musí být pletení hlav, když se děti jen tak zahálčivě povalují a dívky s chlapci neustále tráví čas bez dozoru starších, bez péče a jakékoli kontroly – snadno si domyslit. Copak ta kráva či vepř nemůžou být nakrmeni jinak než za cenu duševního zdraví dítěte? Za cenu nenahraditelné ztráty nejlepších, nejkrásnějších let lidského života?" Naznačuje, že děti na pastvě procházejí sexuální iniciací. „Pastva je školou veškeré neřesti," prohlašuje a nabádá: „Je to přežitek, který musí být vyhuben a spolu s kolovrátkem, orebním rádlem a jinými starými věcmi co nejrychleji sprovozen ze světa."

Ale to se neděje. Nejchudší rodiny dávají děti k bohatým hospodářům, tak si mohou vydělat – alespoň na jídlo.

Děti z vesnice se scházejí na společné pastvině, ale děvčata se obvykle drží stranou. „Během celého léta probíhaly mezi pastevci z různých vesnic neustálé bojůvky. Pouštěli jsme se do sebe jen tak a končilo to válkou. Jako zbraně jsme používali

Dítě pasoucí krávy na strništi (1933)

klacky, biče, kameny přinesené z pole nebo i drny. Holky jsme k tomu moc nepouštěli, považovali jsme je za horší druh člověka, protože pořád kvůli něčemu brečely a neuměly se posadit na koně a tak. Kvůli tomu poslednímu jsme se opravdu dmuli pýchou," vzpomíná autor vzpomínek z Opoczenska v knize *Młode pokolenie chłopów* (Mladá generace venkovanů). Jiný popisuje „švandu" a „psinu" bez děvčat, které se „odháněly klacky co nejdál, protože se považovaly za něco horšího, co se nehodí pro žádnou legraci. Tak to prostě chodilo".

Matky lomí rukama, pastva jim mění děti. „Jakmile začaly pást krávy, tak začaly klít, jak jim zobák narostl. Nepomáhal výprask, utekly prostě ven jako divoká zvířata," vzpomíná hospodyně od Miechowa, která nakonec přišla, jak na to: za každé sprosté slovo musely odříkat deset otčenášů. Zabralo to.

Část dětí nechodí do školy, ale na pastvu. Několikaleté dívenky většinou začínají pást drobná zvířata, husy, kachny, aby s věkem nahradily starší sourozence při pasení krav.

Mnoho mužů si pastvu ve vzpomínkách romantizuje, část z nich ale realisticky popisuje, co se na pastvinách opravdu dělo: „Onanie, znásilňování a podobné věci byly na denním pořádku. Život na pastvě bylo jedno velké morální bahno, ve kterém se dětská duše utápí, dítě se proměňuje v malé zvířátko, které se snaží ohromit ostatní bytosti množstvím a velikostí těch věcí, které podle něj svědčí o dospělosti či úrovni. Na pastvě se rodí myšlenky, kde by se dalo co ukrást a co by se mohlo komu naschvál provést," vzpomíná muž, který strávil dětství u Puław.

Jiný muž, z vesnice u Jarosławi, si vybavuje, že musel jako sedmiletý zastoupit starší sestru, která byla zbita na pastvě: „Některý z pasáčků v neděli často nosil foukací, a někdy dokonce tahací harmoniku – hrál a zbytek se pochytal do párů

a tančil. Starší sestra nechtěla s jedním chlapcem do dvojice, a ten ji zbil, pak ji shodil na zem na trčící kořen takovou silou, že pak nějakou dobu stonala a plivala krev."

Co takhle, navrhuje Pelagia Restorffová, najmout jako pastýře nějakého invalidu či staršího člověka, který by pásl dobytek pro celou vesnici? Proč na to plýtvat dětmi a odepřít jim školu? „Proč je poutat k těm kravským ohonům?" ptá se. Ale i to je marné volání. Venkovské dítě musí být dělníkem.

Malí rolníci ve třicátých letech šetří i na zápalkách, platit pastýře je ani nenapadne. Posílat děti k bohatším hospodářům je pro nejchudší rodiny s mnoha dětmi záchrana před hladověním. Bohatí velkostatkáři* toho využívají – proč platit pastýře, když si za kousek chleba můžou najmout dítě?

Mezi válkami počet obyvatel na venkově dramaticky narůstá. Hospodářství se dělí mezi děti, které odcházejí z domu. Z celkem solidního rodinného gruntu se během dvou generací stanou mizerná, trpasličí políčka. Ještě nikdy tolik vesnických dětí nezačínalo vydělávat tak brzy.

Pastva dětem ubližuje ještě z jiného důvodu. Běhají po trávě bosé, nohy jim krvácejí. Matky mají svoje metody. „Máma mi nohy často myla, pak je bylo třeba počůrat, a druhý den nebylo po šrámech ani stopy." Kazimiera Długołęcka si také zapamatovala, jak matka ošetřovala puchýře na nohou, nejčastěji na patách. „Napřed ztvrdlá kůže, potom zánět a nakonec hnis. Dobře, že si máma všimla, jak dítě kulhá. Přiložil se prasečí hnůj, noha se dobře zabalila a bylo po zánětu."

Veřejní činitelé hledají způsob, jak problematickou pastvu vyřešit. Co takhle, napovídají, jako Češi nebo Dánové přivázat krávu ke kůlu pokaždé na jiném místě, ať se pase sama? To je pro venkovany nepředstavitelné, kráva má příliš vysokou hodnotu, aby se pásla sama.

* Podle všeobecného soupisu z roku 1931 tvořili bohatí velkostatkáři s 10 až 50 hektary půdy 10,8 procenta polského venkovského obyvatelstva.

Možnost posílat děti do služby k bohatším hospodářům představovalo pro nejchudší rodiny s mnoha dětmi záchranu před hladověním.

Dcera malých rolníků od Włocławku, jeden z jejich dvanácti potomků, s tváří spálenou sluncem, popraskanýma nohama, v jediných šatech, bez kalhotek, běhá celý den z jedné strany louky na druhou, aby uhlídala stádo hus. Je jí pět. Když je čas na oběd, sourozenci jí přinesou polévku. „Dva brambůrky, trocha krup zalitých mlékem. Dostávala jsem i bramborové placky. A s tím jsem vydržela až do západu slunce. V létě, když přišla horka, jsem si brala láhev vody, a když jsem neměla co pít – napila jsem se z kalné tůně, kde plavaly husy." Situace se má brzy zlepšit. Bohatší příbuzní ji berou k sobě „pomáhat s dětmi", jak praví. Na venkově je to častá praxe. Několikaleté dívky pomáhají bohatší rodině tím, že dohlížejí na děti za byt a stravu. Brzy se ovšem ukazuje, že mají být děvečkami, služkami v hospodářství. „Musela jsem si

hrát s dětmi, pást krávu na louce u Visly, štípat dříví, uklízet v bytě, krmit prasata, drůbež, prát pleny a nosit vodu. A do školy jsem šla jenom občas," vzpomíná. Brzy nato přijíždí na návštěvu matčin bratr z Ameriky a prohlíží si její ruce zraněné od štípání borových polen, prohlíží si i její nohy – celé strupaté od ostré trávy, po které se honí za krávou.

„U nás v Americe se o děti staráme. Děti v takovém stavu jsem tam neviděl," praví otřeseně, odváží ji lodí do Włocławku a kupuje jí boty.

> Okresní školní radě v Przeworsku
> Žádost
>
> Níže podepsaný Jan Wywrota, bydlištěm v Hucisku Jawornickém, tímto oznamuje, že jeho dům zcela shořel, zůstaly mu dvě děti a nemá pro ně ani pro sebe střechu nad hlavou ani živobytí, jest nucen chodit mezi lidi a žádat o pomoc, nemá u koho nechat malé děti a nedávno od svého příbuzného Pawła Pilawy přijal službu Katarzynu Pilawowou, dceru Pawła a Anny, jež má 14 let a navštěvuje čtvrtou třídu obecné školy v Hucisku. Jmenovaný žádá Slovutnou školní radu v Przeworsku o uvolnění Katarzyny Pilawové, dcery Anny a Pawła, ze školy, neboť ji tam nemůže posílat do školy, protože jest potřebná k službě a péči o malé děti.
>
> Jan Wywrota
> Hucisko, dne 20. 11. 1930

Podpis Jana Wywroty – skloněná, nepravidelná písmena – naznačuje, že autor žádosti byl analfabet, který o její sepsání požádal obecního úředníka. O necelé dva týdny později školní inspektor v Przeworsku žádosti vyhověl a Katarzyna Pilawová mohla dál posluhovat v jeho rodině. Nevíme, zda dívka, která

Počet obyvatel polských vesnic v meziválečném období dramaticky narůstá. Chudoba trápí především východní území. Na snímku vesnice Moroč na dnešním území Běloruska (1929).

ve čtrnácti letech dosud neabsolvovala čtvrtou třídu, se ještě někdy do školy vrátila. A jestli u příbuzného měla co jíst, když mu shořel dům a chodil po žebrotě, aby uživil své děti.

Venkovská dívka musí především umět vzít za práci, aby byla nějak užitečná. Jinak je postradatelná a bude si tak i připadat. Jakmile začne chodit, začíná se vpravovat do role dříče. V populární brožuře *Przy kądzieli: Pogadanki dla kobiet o ważnych sprawach* (U přeslice: Povídání pro ženy o důležitých věcech), kterou sepsala lidová učitelka Antoszka v druhé polovině devatenáctého století, avšak četla se stále i mezi válkami, najdou vesničanky rady tohoto typu: „Sotva tříleté či čtyřleté dítě doroste, mělo by si uklízet šatičky, hračky, boty otce i matky, nosit třísky, brambory a plnit podobné úkoly. Ještě starší, čtyřleté a pětileté ať pomáhají s domácími pracemi. Ať zametou pokoj, setřou stůl, lavici, umyjí misku, nanosí polínka,

nasypou kuřatům, zaženou vepříka do chlívku, aby pomalu uvykaly práci."

První léta, než se dítě stane „hospodářsky významné", se o ně nikdo vlastně nestará, v nejlepším případě sourozenci, sotva o pár let starší než ono. Horší je, když ještě sourozence nemá.

Když v roce 1925 otec Marianny Sekietové z Anielina u Lodže odjíždí do Francie pracovat jako horník, musí její matka zastat v hospodářství všechny práce. Několikaměsíční dceru bere na pole, z plachty a tyčí spíchne provizorní kolébku, ve které dítě leží celé dny. Pohled na takovou větrem houpanou postýlku na poli není nic neobvyklého, ženy jí říkají „hačka".

„Byl podzim, miminko dostalo zápal plic, ale nikoho ani nenapadlo zavolat lékaře. Řeklo se: inu, prostě osud. Miminko se přikrylo plátnem, protože se zdálo, že se už nedá nic dělat," praví jedna ze dvou dcer Marianny Wujakové (za svobodna Sekietové), lékařka.

Skutečně, k úmrtí dětí dochází téměř v každé rodině, a to a tak často, že prostě nezbývá než si říct: pánbůh dal, pánbůh vzal.

„Nicméně k překvapení všech se zpod rubáše ozval pláč a oznámil světu, že život zvítězil," pokračuje Mariannina dcera.

Od té doby se její matce daří, a jakmile je jí pět, přebírá péči o svého rok a půl starého bratra. Celý život vzpomíná na okamžik, kdy její bratříček vyběhl z neoploceného dvorku přímo pod běžící koně. Měla štěstí: na poslední chvíli ho chytila. V roce 1933 se ukáže, že její dosavadní dětství bylo bezstarostné. Teď je jí osm a rodiče se rozhodují, že ji dají do služby k bohatému hospodáři. Musí si vydělat na jídlo.

„Máma byla poslušná, zdvořilá, pracovitá a zodpovědná, takže se na službu u jiného venkovského hospodáře hodila. Její hlavní prací bylo pasení krav, ale také úklid, zametání, krmení drůbeže a pomoc s dětmi. Babička dostávala nějaké drobné a máma jídlo. Strava byla špatná. Hospodyně sama

Vesnické dívky musejí především „umět vzít za práci“. Jen co začnou chodit, připravují se na svou roli upracované děvečky. Foto Leopold Węgrzynowicz.

pekla chleba na celý týden. Bohužel nešlo o lahodné ekologické pečivo, ale o mazlavou hroudu, do které se po týdnu nedalo ani kousnout. Na krajíc chleba se dávala nakrájená povařená řepa," sděluje dcera Marianny Wujakové.

Během dalších čtyř let bude dívka sloužit u tří hospodářů. Už jí bylo dvanáct a pořád nemůže bydlet v domě svých rodičů. Služka je zapotřebí od rána do večera. Jenže onemocní na trachom, oční chorobu, která byla tehdy na polském venkově rozšířená a která neléčená končí slepotou. Dozví se o tom její máma, od sousedky hospodáře, kde děvče slouží, a Mariannu odvede domů. Je fyzicky zanedbaná, podvyživená, tajně upíjí z mléka smetanu. Dlouho se nemůže zotavit. Menstruovat začne až v sedmnácti letech. „Do školy začíná chodit v jedenácti, po třech letech ale nastává okupace a tak je se vzděláním konec. Cesta k lepšímu společenskému postavení byla tatam," zoufá si dcera.

O osudu služek ve venkovských hospodářstvích otřeseně píše Zofia Lipinová v roce 1939 v časopise *Kobieta Wiejska* (Vesnická žena), podle níž jsou fatální podmínky služby „skrytou, jitřící se ranou venkovského společenského života."

Bohatí sedláci do služby berou obvykle děvečku, čeledína a pastýře, méně zámožní pouze děvečku nebo pastýře. „Čeleď sedá převážně ve chlévě, ve stáji a na půdách, v obytné části domu pro ně nebývá místo. Čeleď se živí lecčím a lecjak. Pro sebe si sedláci vaří všemožné pochoutky, a čeládku odbývají jakýmkoliv kusem žvance bez ohledu na její těžkou práci." Zofia Lipinová popisuje, že se setkala s domácností, kde hospodyně s hospodářem jedli teplý oběd, zatímco služka poklízela u vepřů a krav. „Řekli mi, že s nimi nikdy nejí, protože nemá ráda teplé jídlo, ale jen studené."

Služky u sedláků pracují takřka za jakoukoli odměnu, neboť rodiče pastýřů a děveček se ostýchají říct si o víc, a mnozí z nich jsou sirotci. Ve venkovské službě není možné platit zdravotní pojištění jako u služek ve městech. „Vykořisťovaní,

Lemkovská žena (1935).

přehlížení lidé, otupělí prací, která je nad jejich síly, se protloukají svým mrzutým životem a nezmůžou se ani na protest, je-li na nich páchána křivda. Sotva vylezou z kolébky, a už alou ze služby do služby od hospodáře k hospodáři," píše Zofia Lipinová a nabádá ženy, aby začaly pečovat o svoji čeleď: „Vyplatí se nám to stokrát, neboť tak získáme přátele, a nikoli nepřátele, kteří nás vskrytu celou svou duší nenávidí, jak je tomu nyní."

Pokud vesnické dívky nedostávají plat, postupně se jim přidávají čím dál tím náročnější povinnosti, z nichž mnoho překračuje jejich fyzické možnosti. Pokud dívka vypadá zdatně, nikdo ji nešetří.

„Bylo mi dvanáct, když jsem začala prát. To se vzalo ložní prádlo a šaty, šlo se k příkopu, přes něj se položilo prkno, stouplo se na něj a pralo se tloukem.* Byla jsem malinká,

* Prádelní tlouk – lopatka, nejstarší nástroj používaný k praní. Praly se jím silnější tkaniny, jemnější se přepíraly v ruce.

nemusela jsem prát tolik jako moje silnější sestra, která po mně musela práci dodělávat, protože byla větší," vypráví Janina Krasucka z vesnice Białki v Mazovsku. Brzy bude čelit novým výzvám, mimo jiné bude nucena se sourozenci na poli „odsloužit potah". Tato formulace, zvláštní a nejasná pro ty, kdo vědí jen málo o zemědělské práci, se v rodinných vyprávěních venkovanů objevuje často. Týká se chudších rodin, které neměly svého koně, a tak si jej půjčovaly od bohatšího hospodáře, načež se hospodáři revanšovaly prací na jeho poli, aby si odpracovaly půjčku. Obvykle to probíhalo takto: když otec Janiny Krasucké potřeboval odvézt brambory z pole, děti šly plít na pole hospodáře, který koně zapůjčil. Vzájemné služby a závislost patří k zásadám venkovského společenství, bez nich je těžké přežít. A pokud je rodina chudá, musí o to víc pracovat. K tomu se velice hodí děti.

Australské režisérce Sophii Turkiewiczové* trvalo mnoho let, než se vrátila do Olešova, vísky v kopcích na západní Ukrajině, která před druhou světovou válkou patřila Polsku. První pokus učinila v roce 1976 jako absolventka filmové školy v Sydney. „Když jsem byla mladá, na tvém životním příběhu jsem se učila umění vyprávět," říká po letech v dojemném dokumentu o své matce *Once My Mother*. Protože v něm využila staré záběry, vidíme je obě: třicetiletá Sophia natáčí ještě mladou Helenu Skwarkovou. Štíhlá, v džínech a pruhovaném tričku zabírá kamerou matku, která míchá něco v hrnci na plynovém sporáku.

„Myslíš, že tvůj život byl něčím zvláštní?" ptá se Sophia. Helena se usmívá. „Já tě taky miluju," odpovídá.

Zanedlouho si Sophia vyčítá záznam matčina osudu. „Tvoje příběhy pro mě byly břemeno," vysvětluje.

* Sophia Turkiewiczová – narozená 1946, režisérka zejména hraných filmů a seriálů, mj. *Silver City* (1984) s polskou herečkou Gosiou Dobrowolskou v hlavní roli.

Pokud je rodina chudá, musí víc pracovat. Děti se na to výborně hodí.
Okolí vesnice Bochnia (1932).

Rozhodne se k nim vrátit po téměř třiceti letech, když si při návštěvě své matky v rezidenční vesničce pro seniory Jana Pavla II. u Adelaide uvědomuje, že ji ztrácí. Opět matku natáčí, ale teď jsou jejich dialogy daleko náročnější. Na fotografii, kterou mámě ukazuje, jsou vidět dvě usměvavé ženy, obě ve zvonových sukních, jaké se nosily v padesátých letech.

„*Do you remember who is in this picture?*“ ptá se.

„Ty,“ odpovídá Helena.

Rozhovory matky a dcery probíhají ve dvou jazycích. Aniž by si toho všimly, přecházejí z polštiny do angličtiny a naopak, někdy i v půlce věty.

„Ne. *It's you, when you were twenty*.“

„Ach, *when I was young…* Ale nejsem si moc podobná.“ Zamýšlí se. Po chvíli si povzdychne a dodává: „To byl život, co?… Jako na houpačce.“

Zanedlouho Sophia jede natáčet sirotčinec Goodwood v Adelaide. Pro ni všechno začalo právě tady.

„Naučila jsem se tu, že tě můžu stejně milovat jako nenávidět. Celé roky jsem hrála poslušnou dceru. Hrála jsem ji dobře. Ale nějaká moje část nikdy nezapomněla, že jsi mě opustila. Hlava bojovala se srdcem. Podle srdce tvůj zločin nedával smysl. Tohle matky nedělají. A teď se ptám: nebyla jsem moc příkrá? Znala jsem tě vůbec? Třeba najdu odpovědi v příběhu, který jsem kdysi odmítla.“

Pak vyráží do Olešova, ukrajinské vísky třicet kilometrů od Ivano-Frankivsku.

Když přijíždějí spolu s manželem, Stephenem Schedingem, jedním z kameramanů, je rok 2007. Na polní cestě je vítá shrbená, o hůl opřená stařenka v šátku a kokrhající kohout. Australané způsobují senzaci, schází se čím dál víc obyvatel a hosté brzy nacházejí Helenin rodný dům. Dřevěná chalupa, zpustlá a ponurá, vypadá jako dům z té doby: nízký strop, zelené stěny, modrý kredenc, dřevěná postel a na zdech vyšívané domácí štěstí a pár svatých obrázků.

Sophia se soustředěně prochází po tmavé světnici jako v muzeu. „Je mi tu zvláštně. Vím, že ty v něm vidíš jenom smutek," říká na kameru a po chvíli, tentokrát u stolu s vikslajvantovým ubrusem, dodává: „Přemýšlím, jestli ses narodila v tomto domě, kde tvoje matka zemřela pár týdnů po tvém porodu a tvůj otec, než ti bylo šest let."

Když se vrátí do Austrálie, ukáže mámě její dům, a ta řekne: „Mí rodiče… Nepamatuju se, byla jsem ještě malé *baby*, když rodiče umřeli. Chtěla jsem vědět, jak vypadá máma, ale nikdy jsem ji neviděla." Z dceřina filmu se také dozvídá, že její sestru Katarzynu podle Olešovských zabili Sověti. Vysvětlili jí, že když sem Sověti přišli, zkoušela utéct. Ale dohonili ji.

Během rozhovoru s obyvateli Sophia vyslovuje také příjmení Nahirna. Jde o příjmení Helenina strýce.

Sophia: „Vybavuju si vyprávění o tvém strýci. Musela jsi pracovat v jeho hospodářství."

Helena: „Nechtěl mě. Měl pět dětí. Všechny poslal do školy. Jenom mě ne. Asi proto jsem ho nenáviděla. Myslím, že mi to ve škole šlo. Kdyby mi dali šanci. Když jsem byla starší, říkala jsem si: nejsem nikdo. Protože všichni ostatní chodili do školy, a já ne. Neuměla jsem se ani podepsat. Hrozně jsem se styděla. Nevím proč. Pořád se stydím, že jsem nechodila do školy. Nechci, aby se na mě někdo díval, jak se podepisuju."

Dceřina kamera zabírá matčiny doklady. Místo podpisu vidíme tři otisky prstů. O něco výš – Skwarková, jako by se podepisovalo dítě, které se teprve učí psát první písmena.

Helena: „Bylo mi devět nebo deset, když mě strýc vyhodil. Řekl mi, že na mě nemá čas. Nevěděla jsem, co mám dělat, kam jít. Měla jsem hlad, ukradla jsem kus chleba. Čekala jsem do tmy, pak jsem se schovala do nějaké kůlny, protože jsem se bála. Vyrostla jsem na ulici. Bez lidí, bez nikoho… Tak."

„A co se stalo?" ptá se dcera.

„Nic se nestalo. Odjela jsem z vesnice."

Pokud vesnické dívky rodině nepřinášejí plat, dostávají čím dál tím náročnější povinnosti, které často přesahují jejich fyzickou sílu.

Sophia mimo záběr: „Odjela a nikdy ses nevrátila. Nevzala sis ani doklady, žádný důkaz své existence."

Helena se pět let toulá Stanislavovem (dnes Ivano-Frankivsk). Dítě ulice, stejně jako mnoho jí podobných, jde do služby, a má tak střechu nad hlavou a stravu. Když v září 1939 tuto část Polska obsadí Rusové, pracuje v pekárně, hlavně myje nádobí, ale také dráždí paní pekařovou, která ji v jednom kuse peskuje, a jednoho dne ji dokonce uhodí do obličeje tak silně, že Heleně vytryskne z nosu krev. Dívka potřebuje ochranu. Informuje ruské vojáky. Přicházejí pro pekařovu ženu i pro Helenu. Po dvou měsících vězení je s dalšími Poláky deportována do gulagu. Tak začíná její více než pětiletá cesta přes Uzbekistán, Persii, Rhodesii až do Adelaide.

Zažije mnoho útrap, ale také velkou lásku a obrovskou zradu. A také neobyčejné štěstí: v táboře pro uprchlíky v Rhodesii porodí Sophii. Za cíl emigrace si vybírá Austrálii, ačkoli se původně chtěla dostat do Velké Británie. Má ovšem nemanželskou dceru a k takovým ženám je tehdejší svět nemilosrdný. Nechtějí ji. Ze stejných důvodů nemůže v Austrálii najít práci, ale bez placeného místa nebude schopná dítě uživit. Je postavena před těžkou volbu, nakonec se rozhoduje dát Sophii do sirotčince. Aby ji získala zpátky, vdá se za muže, kterému je jasné, proč si jej chtěla vzít.

Sophiina cesta k upřímnému, lítostí nezatíženému vztahu s matkou vedla přes vzpouru a útěky, které provázel i stud. „Do školy jsi nechodila, nemluvila jsi anglicky. Nechtěla jsem, aby mě s tebou známí viděli," přiznává ve filmu.

Teprve když komunisticky smýšlející přátelé z univerzity Sophii upozornili, že je životopis její matky neobyčejný, pohlédla na ni jako na potenciální hrdinku svých filmů. Využívala dokonce motivy z matčina života ve svých příbězích, ale neustále cítila, že to není upřímný, celý příběh. Nakonec vyrazila do Olešova, aby prozkoumala další kapitoly

Heleniných osudů a konečně dokázala shrnout její život bonmotem: „Prošla jsi peklem, ale vyšla jsi z něj s láskou v srdci."

Cesta do Olešova změnila mnohé, nejen obraz jejich okolnostmi zatíženého vztahu. „Předtím se moje chápání toho, kdo jsem, ztrácelo v jakémsi prázdnu. Neměla jsem žádnou rodinnou vazbu na předchozí generaci kromě mé matky. Měla jsem v Austrálii otčíma a dva bratry, ale neexistovala žádná pouta s předchozími generacemi. V naší rodině už nebyly žádné tety ani strýcové, žádné sestřenice ani bratranci, žádní prarodiče. Když moje matka mluvila o své matce, nikdy by mě nenapadlo, že mluví o ženě, která byla moje babička. Nikdy jsem jí ani neříkala babička, a když jsme o ní mluvily, vždycky jsem používala obrat ‚tvoje matka'. Teď, když jsem byla na vesnici a toulala se po polích a polních cestách, se tyto vztahy staly samozřejmostí. Dokázala jsem si je představit. Mí předkové už nebyli abstraktními ideály. Poprvé jsem pochopila, jaké to je pocházet z rodiny s bohatou historií," píše v postskriptu k filmu *Once My Mother*.

Školnímu inspektorátu v Przeworsku

Níže podepsaná Stefania Jamrózová, sirotek, nejponíženěji žádá o uvolnění [nečitelný výraz] ze Školy proto že jsem sirotek bez otce a Matky neboť otec i matka zemřeli když mi bylo 6 měsíců otec po měsíci na skvrnitý tyfus nepoznala jsem svého otce ani matku. Cizí lidé mě vychovali chodila jsem do 2hé třídy a teď musím sloužit nemůžu do Školy kdo mi jinak dá šaty boty a jídlo. Neb jsem úplně sirotek bez Otce a Matky bez peněz a je mi 15 roků prosím Nejponíženěji o uvolnění ze Školy.

3. 9. 1931, Hucisko Jawornickie

Tuberkulóza, úplavice, tyfus a nemožnost se léčit decimují celé rodiny. Děti jsou odkázány samy na sebe a většinou se zachraňují tak, že slouží jen za stravné a ubytování. Stefania takto žije už celé roky, přesto osvětový inspektor na její docházce trvá, ačkoli nemá nejmenší šanci docházet do školy, i kdyby stokrát chtěla. Spolu se Stefaniinou žádostí se dochovalo prohlášení ředitele školy v Hucisku Jawornickém, z nějž vyplývá, že do školy chodila sotva rok, neboť „jako sirotek byla neustále ve službě", a že dívčině žádosti vyhoví, neboť chápe, že se nemůže vzdělávat, musí-li sloužit, aby přežila.

Situace polovičních sirotků není o mnoho lepší. Vdovec či vdova obvykle velmi rychle zakládají nové rodiny. Pro děti to znamená ještě větší osamocení a někdy i hlad. Každý z manželů obvykle mívá svoje děti, někdy i několik, a brzy přicházejí na svět děti společné, a tak říkávají: „Máme moje, tvoje i naše děti." A pokud situace není symetrická a děti má jen jeden z nich, druhý rodič se k dětem chová jako k nevlastním. A to doslova.

Rodiče Heleny Ramendové, narozené v roce 1923 ve Wole Skrzynno (dnes Wola Rudlicka) u Wieluně, kupují parcelu z pozemkové reformy*, ovšem ukazuje se, že je zatížena hypotékou a nemá vysokou hodnotu. Otec otevírá malý obchod. A pije. Potom umírá Helenina matka. „Těžko pochopit smrt ve vyšším věku, natož v deseti letech. Když ležela v rakvi, připadalo mi, že takto zůstane navěky, ale když ji odnesli, pochopila jsem, že je to pravda a že už ji nikdy neuvidím. Matka byla velmi hodná a moudrá," píše Helena po letech. „Po roce se otec oženil podruhé. Vzal si o třináct let mladší ženu. (…) Často ji bil. Často utíkala. Pak se vracela. No a za všechno jsem samozřejmě mohla já. Byla to moje vina. Když jsem dostala první měsíčky, vůbec jsem nevěděla, co se děje. Styděla jsem se o tom maceše říct, tak jsem jí to

* Pozemková reforma – rozdělení větších zemských území na pozemky a jejich prodej či přidělení k užívání menším hospodářům.

O dítě se vlastně nikdo nestará, v nejlepším případě sourozenci, starší sotva o pár let. Foto Leopold Węgrzynowicz.

napsala. Pomalu jsem se stáhla do sebe, byla jsem nedůvěřivá, dokonce popudlivá. Otec pil čím dál tím víc," vzpomíná.

Z vysvědčení ze všeobecné tříletky v Radoszewicích vyplývá, že se Helena pilně učí, a to na výbornou (chování, náboženství, ruční práce, tělesná výchova) či chvalitebnou (matematika a geometrie, přírodopis, zeměpis). O dalším vzdělání však nemůže být řeč, musí vydělávat. Už jí bylo patnáct. Pochopitelně odchází do služby v měšťanském domě. Každé čtvrté služce je patnáct a méně. Místo najde bez problémů. Macecha ji posílá do Čenstochové.

„Dobře si vybavuji tmavou místnost, asi patnáct uchazeček o místo služky a paní, které si chodily vybírat domácí pomocnice. Jedna si vybrala i mě. Dům, do kterého mě přijali, byl velký, prostorný. Rodina měla jakousi továrnu na figurky

světců. Pán i paní měli špatný žaludek a drželi dietu. Každý den jedli neslaný krupnik. Já jsem musela vařit, uklízet, nakupovat. Jistěže jsem to neuměla. Po měsíci mě propustili. Dostala jsem jiné místo, podobné. Paní měla u Jasné Hory obchod s devocionáliemi."

Byla to těžká práce, navíc se Helena musela potloukat po cizích domech. Otec se rozhoduje poslat ji k příbuzným. Sice pomáhat, ale je to rodina, a tak by si měla polepšit.

Z deníku, který si Helena u tety zakládá, se ovšem dozvídáme, že: „Teta je nabručená (…). Ještě jsme na sebe nepromluvily ani slovo. Pak jsem něco řekla, ale teta je pořád nabručená, takže to byla hrůza. A asi posté jsem si pomyslela, kdy asi tak budu mít vlastní střechu nad hlavou. Ach, jak je to těžké žít z cizí pomoci."

Helena Skwarková, Stefania Jamrózová, Helena Rabendová, nejpostradatelnější z postradatelných. O dívkách jako ony se v tehdejším tisku nepíše, jejich osudy jsou příliš běžné a triviální. Jejich život je – boj o život. Čím rychleji to pochopí, tím lépe pro ně.

3

DÁMOU STEJNĚ NEBUDEŠ

Stačí je sledovat, jak jdou, či spíše jak se plouží do školy, v zimě v otcově kožichu a v „sedmimílových botách“, majetku celé rodiny, aby člověk pochopil, proč se nemohly naučit lehké, svižné pohyby.

Wilhelm Kalita, učitel z Pokutí

V roce 1921 je 40 procent venkovanů negramotných.* Nejhorší je to na východě; dosud tam – v ruském záboru – neexistovala povinná školní docházka, posílání dětí do školy se tam považovalo za určitou nepříjemnost či něco zbytečného. Byl ostatně každý natolik schopný, aby se ve škole učil? „Určitý podíl mládeže není možno naučit číst. Kolik je mezi nimi hlupců, kolik zanedbaných sirotků a kolik lehkomyslných lenochů těžko odhadnout. Mladší ženy a dívky se obecně vyznačují vyšší pílí, neboť ve srovnání s muži jich umí číst víc,“ píše ekonom, profesor Hlavní školy venkovského hospodářství ve Varšavě Franciszek Dziedzic. Zčásti má pravdu – mezi

* Úhrnem tvoří v Polsku negramotní 34 procent obyvatel, ve Francii 6 procent, v Belgii 5 procent, v Československu 4 procenta.

staršími lidmi umí číst více mužů než žen a v mladší skupině převažují zase gramotné dívky.

V obnoveném Polsku mají od roku 1919 všechny děti od sedmi do čtrnácti let povinnou školní docházku. Ale existují i výjimky: pokud by žák musel chodit dál než tři kilometry nebo když rodiče požádají o uvolnění ze školy kvůli nemoci či chudobě. Žádosti v této věci přicházejí každý den ze všech koutů Polska.

Panu Inspektorovi O. Š. rady v Przeworsku

Já níže podepsaný Józef Tadla, bydlištěm v Hucisku Jawornickém, okres Przeworsk žádám o laskavé uvolnění ze školy pro svou dceru narozenou 16. 1. 1917 ze 4. třídy neboť jsem chudý, a tak když posílám krom ní dvě děti do školy je mi zatěžko tři děti do školy posílat, jelikož na vesnici je pro laciné zemědělské produkty taková bída, že ty děti nemám jak obléknout a obout.
Józef Tadla

Hucisko 19/7/1931

Inspektor bezesporu situaci venkovských rodin zná. Ví, že mnoho z nich si skutečně nemůže boty pro děti dovolit a že už se dále chodit bosky nedá, neboť se blíží podzim. V dopise z 2. září 1931 žádosti Józefa Tadly vyhovuje; jeho dcera nebude chodit do školy nejméně do jara, než se zem ohřeje.

„Mám tři třídy z ruských časů a moje dítě začne školu teprve letos ale bojím se jak ho tam budu posílat když nemáme ani na sešit a násadku, a tam potřebuje lepší šaty a aspoň dřevěné boty protože v létě může bosky ale v zimě to se musí v dřevákách na jiné nemám a sama když chci do kostela aspoň jednou za měsíc tak si taky pučuju boty od sousetky," píše v anketě Janina Praszczyková ze Strzelců

Wielkých v centrálním Polsku. Hospodyně v malém hospodářství vychovává děti sama, protože manžel, jak tvrdí, se už pět let potlouká ve Francii a ani jí nepíše.

Jadwiga Szkrabová se narodila v malé beskydské vísce Oderne, mezi panskými lesy, necelých dvacet kilometrů od československých hranic. Přišli sem její prarodiče, když padlo rozhodnutí vybudovat tu sklářskou huť a přivést sem dělníky. „Byli to ti nejchudší lidé, kteří si nemohli vybrat lepší osud, a tak jim stačil život v barácích, velmi těžká práce od svítání do noci a velmi špatná strava. Po vykácených stromech na topení v huti zůstaly paseky, které dělníci po nocích vyklučili, aby získali alespoň políčko, kam by vyseli obilí," vzpomíná. Asi patnáct let poté, co se v Oderném usadili sklářští dělníci, majitelka huť zavřela, ale dělníci na místě zůstali, a to včetně Jadwižiny rodiny, která musela milostpaní platit vysoké nájemné za užívání gruntu, takže zůstali v bídě.

„Největší trápení v mém životě," píše po letech Jadwiga Kroková, za svobodna Szkrabová, „jsem zkusila kvůli škole, kam jsem hrozně chtěla chodit, ale neměla jsem boty."

Ten den, co se dozví, že nebude chodit do školy, upadá v zoufalství a do večera pláče. Matka se horečnatě snaží najít způsob, jak by Jadwiga mohla v zimě chodit do školy bez bot.

„Den nato matka rozestlala na podlaze hrubou plachtu, na kterou jsem si pak měla stoupnout, zavázala mě dvěma rohy a dala bratrovi na záda, ať mě odnese do školy. Bratr, který se styděl, mě přinesl sotva do chodby, ale já jsem si z toho nic nedělala a celá šťastná, že můžu do školy, jsem vešla bosá do třídy, posadila jsem se do lavice a stulila nohy pod sebe, protože mi byla zima," vzpomíná. Někdy po vyučování, když měl bratr zpoždění, na něj čekala v nevytápěné chodbě, znovu choulila nohy pod sebe, avšak byla hrdá na to, že se naučila psát.

Škola Jadwigu mění. „Babička měla výbornou učitelku, která ji naučila psát básně, probudila v ní lásku k divadlu a babička pak vystupovala v představeních. Vychodila